

Zsinka László

A kínai civilizáció történeti földrajzi portréjához

A kínai civilizáció

Kína és környezete

Kína a Távol-Kelet legnagyobb múlttal rendelkező állama. Ez a hatalmas kiterjedésű ország nemcsak politikai egységet alkot, hanem rendkívül összetett civilizációként is felfogható. A kínai birodalom politikai szerkezete mindvégig meghatározó jelentőségűnek bizonyult, noha a teljes kínai történelemnek csupán egyik összetevőjét jelentette. Kína világban játszott szerepére utal, hogy az emberiség egyötöde évezredek át e kultúra keretében élt. A kínai nyelv és civilizáció kisugárzása a mai Kína határain túl is érvényesül. Észak-dél irányban a kínai világ Mongóliától és a szibériai Amur folyótól az indonéz szigetvilágig húzódik, nyugattól kelet felé pedig Tibettől egészen a japán szigetekig fejt ki hatását. A kínai kultúra meghatározó befolyással volt Koreára, a japán civilizáció kibontakozására, illetve Indokinára. Emellett a Kínát határoló szélesebb területeken olyan politikai központok is kialakultak, amelyek nem tartoztak a kínai civilizáció tágabb hatókörébe, de történelmük a kínai hatások nélkül egészen másként alakult volna. Kínai befolyások érvényesültek a sztyeppvidék török és mongol népei között, illetve Mongólia, Közép-Ázsia és az Altáj-hegység területén, valamint Délkelet-Ázsiában. Az indonéz szigetekben élő több milliós kínai bevándorló ma is erőteljesen befolyásolja a térség gazdasági kapcsolatait.

A kínai történelem folyamatossága

A kínai világ egyik legfontosabb vonása a történelmi folyamatosság tényében ragadható meg. Az első délnyugat-ázsiai civilizációkhoz – sumer városállamok, egyiptomi Óbirodalom – képest Kína némi késéssel lépett a történelem színpadára, de négyezer éves története során egyedülálló kontinuitást mutatott fel más kultúrákhoz képest. A kínai történelem kezdetei majdnem ötezer évre nyúlnak vissza, de a mondai elemeket magába foglaló emléken és a szórványos régészeti leleteken túl a korai időszakból jóformán alig rendelkezünk forrásokkal. A hitelt érdemlő írásos emlékek is legfeljebb háromezer évesek. Történetének hosszú évezredek alatt Kína képes volt megőrizni kulturális önazonosságát, ami nem azt jelenti, hogy a kínai múltat a mozdulatlansággal és a változatlansággal kellene azonosítanunk. Noha felületes tudása miatt a nyugati szemlélő hajlamos a leegyszerűsítő feltételezésekre, az elmúlt évtizedek történeti kutatásai lehetővé teszik, hogy a régebbi közhelyeknél árnyaltabb képet alkossunk a kínai civilizáció fejlődéséről.

Kína és a nyugat-ázsiai civilizációk

A kínai civilizáció viszonylagos egysége nemcsak politikai, hanem földrajzi tényezőkkel is magyarázható. Története során Kína általában élénk kapcsolatokat tartott fenn a

környező világgal, de a határain húzódó hegyvidékek, dzsungelek és sivatagok hozzájárultak autonóm fejlődéséhez. A kínaiak elsősorban a belső-ázsiai területekkel, Japánnal és a dél-kínai tengerekkel kerültek érintkezésbe. Messzire nyúló ázsiai kapcsolatrendszerük ellenére a hatalmas távolságok miatt Európával ritkán alakult ki tartós összeköttetés. Noha a kínai történetírók szívesen foglalkoztak azokkal a népekkel, akikkel kapcsolatba kerültek az idők során, az ókori görög-római világról csak felületes ismereteik voltak. Egészen a modern korig a kínaiak nagy részének tudomása sem volt a környező világról, életük természetes színterét saját civilizációjuk jelentette. Sokrétú ázsiai kapcsolatai ellenére Kína viszonylag elszigetelt ország maradt. A nyugat- és dél-ázsiai civilizációk – a görög-római világ, majd a latin kereszténység, illetve Irán és India – ezer szállal kötődtek egymáshoz, míg a kelet-ázsiai térséggel való kapcsolattartást rendkívüli módon megnehezítették a Himalája óriási kiterjedésű, magas hegyláncai.

Agrárföldrajzi viszonyok

Kína zártsága

Kínát északi határain a belső-mongóliai sztyeppvidéktől hegyek sora választja el. E hegyek vonalán épült meg a Nagy Fal, amit a kínaiak a Krisztus születése előtti századoktól szívós munkával emeltek, hogy megvédjék országukat az északról jövő nomád betolakodóktól. A Nagy Faltól délre mintegy félezer kilométerre a Sárga-folyó és mellékfolyói köré összpontosuló mezőgazdasági területek találhatók, északra pedig meglehetősen száraz sztyeppvidék húzódott. A falakon túli sztyeppén a folyók egy ideig kiszáradtak az év során, és északnyugat felé a füves sztyeppe fokozatosan sivatagba ment át. A Góbi-sivatag több mint ezer kilométer széles sávban választja el az eurázsiai sztyeppövezet népeit az észak-kínai határtól. A sivatagtól északra fekszik Külső-Mongólia, amely a Kínára leselkedő nomád népek hazája volt a történelem során. A nomádok és a kínaiak közötti kapcsolatokat megnehezítette, hogy a Góbi-sivatagon legfeljebb tavasszal lehetett átkelni, amikor némi csapadék hullott és felfrissítette a lovak számára nélkülözhetetlen füves területeket. A nehézségek ellenére sikerrel jutottak át hadseregek a Góbin keresztül, bár kétségtelen, hogy a sivatag a Nagy Falon túl egyfajta „második védővonalat” jelentett Kína számára. A kínai civilizáció északi irányú zártságát a nehéz terepviszonyok megalapozták, ami mégsem jelentette a kapcsolatok teljes hiányát. Sőt a kínai történelem egyes időszakában a nomád elem hatása döntő jelentőségűnek bizonyult. Észak-Kínába a sztyeppvidékről nomád csoportok telepedtek be a Kr.u. 1. századtól, és jelentős mértékben hozzájárultak az északi királyságok katonai arisztokráciájának kialakulásához. De említhetjük a mongol hódítást is a Kr.u. 13. században, illetve a mandzsuk sikeres kínai hódításait a Kr.u. 17. század elején.

Kínát nyugatról Tibet magashegységei határolják. A több ezer méter magas fennsík soha nem vonzotta a kínaiakat, a tibetiek viszont többször intéztek támadást a gazdagságuk miatt vonzó kínai síkságok ellen. A kínai császárság csak az újkorban foglalta el véglegesen Tibetet, de a zord éghajlatú területek sem akkor, sem korábban nem tették lehetővé intenzív kapcsolatok kialakítását a fennsíkon túl elhelyezkedő belső- és dél-ázsiai területekkel. Tibet elválasztó határjellegét a kommunista Kína az 1950-es évek végén módosítani igyekezett, amikor katonai egységek mozgatására

alkalmas utat építettek egészen az indiai határ közeléig. Nem véletlen, hogy az útpítést hamarosan a kínai–indiai határháború kirobbanása követte.

Kína déli határai felé haladva a folyam menti síkságok fokozatosan trópusi dzsungelekké alakulnak át. A kellemetlen éghajlatú és sűrű növényzettel borított területek lefékeztek, s végül megállították a kínai népesség terjeszkedését Indokína és Hátsó-India felé. A dzsungeleket lakó harcias törzsi csoportok elriasztották a kínai kereskedőket a dél-ázsiai térség felé vezető kereskedelmi útvonalak megnyitásától. A kínai és az indiai civilizációt Hátsó-Indián keresztül összekötő legrövidebb szárazföldi útvonal a nehéz terepviszonyok miatt tulajdonképpen nem jött létre.

Keleten Kína több ezer kilométer hosszú tengerparttal rendelkezett. Történelmük bizonyos időszakaiban a kínaiak nem hagyták kihasználatlanul a csendes-óceáni hajózás lehetőségeit, de a viharos óceán adottságai nem voltak összemérhetők a Földközi-tenger szelíd hullámaival és tagolt partvonalával, ami oly sok lehetőséget biztosított az európai tengerhajózás számára. A Kr.u. 1-2. évezred fordulóján a kínaiak egyre jobban megismerték a déli tengereket és a délkelet-ázsiai szigetvilágot. Az ezredforduló után a dél-kínai kereskedők hatalmas léptékű expanziót hajtottak végre a tengereken, s eközben intenzív kapcsolatba kerültek az indiai és a muszlim kereskedőkkel. A kínai tengerészek magas műszaki színvonalon álló óriási dzsunkák építésére voltak képesek. Mégis Cseng Ho admirális rövid ideig tartó Kr.u. 14. századi expedíciójától eltekintve az Indiai-óceán világának egésze nem került a látókörükbe. Kétségtelen tengeri sikerei ellenére Kína kontinentális jellegű birodalom maradt, viszonylagos elzártságát dél-kínai kereskedelmi sikerei sem változtatták meg alapvetően.

Kína központi vidékei – a Sárga- és a Kék-folyó környéke

Kína központi térségét a körülbelül 300 000 négyzetkilométer nagyságú Kínai-alföld alkotja. A mai állam keleti részén fekvő terület két nagyobb egységre tagolható, az északi Huangho, azaz Sárga-folyó, illetve a déli Jangce, azaz Kék-folyó vidékére. Napjainkban is e két folyó körül, illetve a tengerparton összpontosul a kínai népesség többsége, s itt található a mezőgazdasági művelésre alkalmas területek nagy része. A Sárga- és a Kék-folyó nemcsak földrajzi és éghajlati szempontból különbözik egymástól, hanem a kínai civilizáció történetének két eltérő gazdasági és kulturális hagyományokkal jellemezhető övezetét alkotja. E két zóna egymáshoz viszonyított súlyának változásai egyben a kínai civilizáció belső súlyponteltolódásait is jelentették.

A kínai civilizáció Kr.e. 3–2. évezredi kezdetei elsősorban a Sárga-folyó környékén kialakuló államokhoz, technológiai és kulturális vívmányokhoz kapcsolódtak. A Jangce vidéke még sokáig elmaradott területnek számított, bár az újabb kutatások a déli területeken is feltártak korai rizstermelő közösségeket. A két területen létrejövő földművelő kultúrák jelentős mértékben különböztek egymástól. Az északi tájegységet a kontinentális jelleg és a mérsékelt éghajlat jellemzi, míg délen az éghajlat szubtrópusivá válik. A Sárga-folyó vidékének legfontosabb terményei a búza, a köles és az árpa. A Jangce környékén kezdettől fogva a rizs volt az uralkodó gabonaféle, bár a fejlett rizstermelési eljárások csak később terjedtek el.

A Sárga-folyó és mellékfolyói nagymértékben meghatározták az északi mezőgazdasági övezetek kiterjedését. Maga a mintegy négyezer kilométer hosszú Sárga-folyó meglehetősen szeszélyes folyó, amely a történelmi idők során gyakran megváltoztatta medrét, kevéssé volt hajózható és jelentős áradásokat okozott. A folyó jellegéből következően a csatornázás kezdettől fogva alapvető jelentőséggel bírt a helyi lakosság számára. A változó folyómeder következtében árterületek és iszapos vidékek jöttek létre, amelyek a mezőgazdasági hasznosítás után rendkívül termékeny földekké alakultak át. Nem véletlen, hogy a kínai történelmi hagyományban nagy szerepet kaptak azok a legendás tanítómesterek – „kultúrhéroszok” –, akik megtanították az embereket a csatornaépítés és az öntözés mesterségére.

A Sárga-folyó vidékén nemcsak a folyó áradásai, hanem az éghajlati viszonyok is próbára tették a helyi lakosság erejét. Ezen a területen a kontinentális éghajlat volt az uralkodó, ami kellemetlen nyári hőséggel és rendkívül hideg telekkel járt. A folyók gyakran befagytak télen, és gyorsan megáradtak tavasszal. A természeti viszonyokat a tél végi homokviharok még kellemetlenebbé tették. A mezopotámiai, egyiptomi és indus-völgyi kultúráktól eltérően a kínai civilizáció kezdetei nem szubtrópusi éghajlatú folyóvölgyekhez köthetők, és a csatornázás legalább annyira a folyók kordában tartását, mint az öntözés elősegítését szolgálta. A földművelő tevékenységek kialakulásában nagy szerepet játszottak az észak-kínai lösztalajok. A könnyen megművelhető és termékeny lösztalajnak az európai mezőgazdaság korai történetében is jelentős szerepe volt a nehézeke Kr.u. 1000 körüli elterjedése előtt. A lösz bizonyos mértékig kárpótolta a Sárga-folyó körüli földművelő népességet a kedvezőtlen természeti körülményekért, és lehetővé tette a mezőgazdasági kultúrák viszonylag gyors térhódítását.

A Sárga-folyó vidékén az öntözést csak a mezőgazdasági év egyes időszakaiban használták a termésátlagok bizonyos mértékű megnövelésére. A földművelés túlsúlya ellenére az állattenyésztő tevékenységek – marha-, juh- és lótenyésztés – megőrizték szerepüket, bár az állati fehérjék és a tejfogyasztás mindinkább háttérbe szorultak a növényi eredetű élelmiszerforrásokhoz képest.

A Sárga-folyó vidékén a mérsékelt égövi mezőgazdaság kezdeti sajátosságai már a Kr.e. 2. évezredben kialakultak. Ehhez képest a Jangce folyó környékén csak viszonylag későn került sor a magas termésátlagokat lehetővé tevő mezőgazdasági eljárások alkalmazására. A déli területekre jellemző árasztásos rizstermelés a Kr.u. 1. évezredben bontakozott ki, és nagyjából egy időben számos más kelet-ázsiai népnél is elterjedt. Az árasztásos rizstermelés az addiginál jóval magasabb termésátlagokat és jelentős népsűrűséget tett lehetővé. Elsősorban azokon a területeken alakult ki, ahol a meleg és esős szubtrópusi éghajlat kedvező adottságokat teremtett az öntözéshez. A jól öntözött és intenzíven megművelt rizsföldek Indiában, Indokinában, és bizonyos mértékig Koreában és Japánban is elterjedtek. Az árasztásos rizstermelés a távol-keleti civilizációk új korszakát jelentette, amely jelentősen kitágította a helyi társadalmak lehetőségeit.

„A rizsföldekről oly rengeteg kép, tanúbizonyság és magyarázat kínálkozik számunkra, hogy igazán nem lenne részünkről illendő, ha nem értenénk meg mindent. Egy 1210-ből származó kínai munka, a Keng Csö Tu már rajzban mutatja be a rizsföldek sakktábláját egyenként néhány ár nagyságú kockáival, a lábbal hajtott öntözőszivattyúkat, a

palántázást, az aratást, s ugyanazt az egyetlen bivaly vontá ekét, amilyen ma is használatos... Legelőször is az lep meg bennünket, hogy ez a kiváltságos föld milyen rendkívüli mértékben művelés alá van vonva... Az alacsony földhányásokkal egymástól elválasztott négyszögletes rizsföldecskék egy-egy oldala mintegy ötven méter. A víz ki-be áramlik rajtuk. Ez az iszapos víz valóságos áldás, mert újrateremti a talaj termékenységét... Az aratás csónakról történik, a kalászt levágják, de a néha hihetetlenül hosszú szalmát otthagyják. Más nehézség: a víz oda- és elvezetése. Az odavezetés bambuszcsatornákon történik az odavezető forrásokból... Helyenként... előfordul, hogy a vizet olyan rizsföldre kell vezetni, amelyik magasabban fekszik a tartálynál, ezért van szükség azokra a bizonyos kezdetleges járgányos vízemelőkre vagy taposással hajtott szivattyúkra, amelyeket még mindig láthatunk... Zsilipekre is szükség van, hogy a vizet közlekedtethessék a szomszédos táblák között... A rizsföldek óriási sikere egyébként nem(csak) abban rejlik, hogy vég nélkül használható ugyanaz a művelhető terület, és hogy óvatos, körültekintő vízgazdálkodással fenn lehet tartani a termésátlagokat, hanem abban, hogy minden évben kettős, sőt néha hármas termést biztosítanak... A mezőgazdasági év... a januári kiültetéssel kezdődik, öt hónappal később, tehát júniusban aratnak... Ahhoz, hogy újabb öt hónap elteltével megint aratás következhesen..., sietni kell. Miután a learatott rizst gyorsan raktárakba hordják, a rizsföldeket újra fel kell szántani, elegyengetni és megtrágyázni, elárasztani. Szóba sem jöhet, hogy magot vessenek, a csírázás túl sok időt venne igénybe. A fiatal rizspalántákat a palántakertekből ültetik ki... Sőt három aratást is el lehet érni... A rizsföld ily módon valóságos gyár. Egy hektár búzaföld Franciaországban Lavoisier idejében átlagban 5 métermázsát termelt, egy hektár rizsföld gyakran megterem 30 métermázsát is hántolatlan rizsből... ”¹

A Jangce vidékén kialakuló intenzív rizstermelési technikák alapján érthetővé válik, miért helyeződött át fokozatosan délre a kínai civilizáció súlypontja a Kr.u. 1. évezred során. Az árasztásos rizstermelés által biztosított magas termésátlagok nemcsak a népsűrűség gyarapodása szempontjából bizonyultak kulcsfontosságú tényezőnek, hanem a mezőgazdasági javak mennyiségének gyors növekedése az ipari és a kereskedelmi tevékenységekre is kedvezően hatott. Nem véletlen, hogy az új rizstermelési technikák kialakulása a Kék-folyó vidékén közvetlenül megelőzte a dél-kínai tengereken a Kr.u. 9–13. században kibontakozó kereskedelmi expanziót.

A kínai civilizáció súlypontjának átrendeződését jól érzékelteti a Kr.u. 1. évezred során megépülő Nagy Csatorna, amely észak-dél irányban a Sárga- és a Kék-folyó vidékét kötötte össze egymással. Ez a csatorna már önmagában is kifejezte a déli területek gazdasági jelentőségének növekedését. A Nagy Csatorna a világ leghosszabb mesterséges vízi útja volt. Mivel Kína legfontosabb folyói és vízi útjai főleg kelet-nyugat irányúak, illetve a tengeri hajózást kevésbé tartották biztonságosnak, nagy szükség volt a kínai civilizáció északi és déli pólusait összekötő útvonal megteremtésére. Ezután a déli területek terményei biztonságos körülmények között juthattak el északra.

A Nagy Csatorna kiépítése a területi súlyponteltolódáson túl a kínai civilizáció egységesülési folyamatát is érzékeltette. Észak és dél mindig is eltérő jellegű területek voltak, amire nemcsak a mezőgazdaság, hanem a politikai viszonyok különbségei is

¹ Braudel, Fernand (1985): *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. 15-18. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen.* Gondolat, Budapest, 145–149.

utaltak. Az északi területeken például a nomád elemek hatása a kora középkorban igen erősnek bizonyult, s nem véletlen, hogy a katonai arisztokrácia nagy befolyásra tett szert. Délen ezzel szemben a polgári – értsd nem katonai – hivatalnokrétegek bizonyultak erősebbnek. Kína történetében több esetben is megfigyelhető volt, hogy a birodalmi egység felbomlásával az eltérő fejlődést képviselő északon és délen önálló politikai államok alakultak ki. A Kr.u. 1. évezredben a déli területek jelentőségének növekedése egybeesett a Sárga- és a Kék-folyó közötti kapcsolatok erősödésével. A kínai civilizáció arculatának kibontakozása a Kr.u. 1. évezred során egyszerre jelentette Kína kettős arculatának megformálódását, valamint azt, hogy Észak és Dél egyre szorosabban fonódott össze egymással. A Nagy Csatorna építése így nemcsak a déli területek jelentőségének a felértékelődését, hanem a kínai civilizáció lassú egységesülési folyamatát is kifejezésre juttatta.

A Sárga-folyó és a Jangce vidéke egyébként sem válnak el élesen egymástól. E két tájegység között olyan átmeneti övezetek is találhatók, amelyek a kínai történelem kulcsfontosságú egységalkotó tényezőivé váltak. Földrajzi értelemben elsősorban ezek a zónák elősegítették a kínai civilizáció politikai és kulturális egységének kibontakozását:

„Keleten, ahol a nagy északkeleti kínai alföld terül el, nincs igazi földrajzi határvonal Észak- és Dél-Kína között. Nyugaton, Szecsuanban, a magas Cs’ingling hegylánc már igazi választóvonal: a Jangce középső folyásánál, Hupej tartományban a Tapiessan-hegylánc (nevének jelentése: Nagy-Különbség-hegyek) elválasztja a nedves, rizstermő Jangce-völgyet a búza és kölestermő száraz nonani síkságoktól... Tapiessantól keletre azonban nincsenek hegyláncok, a Jangce völgye beletorkollik a Huaj folyó által átszelt síkságba... E mocsaras, tavakkal és síkságokkal tarkított területen belül nincs egyértelmű határvonal, sem bármilyen ökológiailag határozott elkülönülés. A rizs és a búza termesztése összekeveredik, inkább a talaj és az öntözés semmint az éghajlat dönti el, hogy hol melyik terem. Csak a Jangce közelében van túlsúlyban a rizstermelés, és csak a Huajtól északra fő termény a búza. Ebből következően a háború és a politika területén sem alakult ki valódi határ. A száraz évszakban a seregek könnyen vonulhattak északról délre, és a lakosság egyes csoportjait nem választották el egymástól szokásbeli sajátosságok. A történelem folyamán mindvégig ez a vidék volt a kínai Armageddon mezeje, azoknak a nagy, döntő csatáknak a színhelye, amelyek egyesítették vagy megosztották Kínát.”²

A kínai mezőgazdaság periferiái

Kína központi vidékein fejlett mezőgazdasággal rendelkező, nagyrészt földműveléssel foglalkozó népességgel találkozhatunk. Az emberi történelemben a nagy népsűrűségű ekés civilizációk tették lehetővé a városok, az ipari és a kereskedelmi tevékenységek létrejöttét. A Sárga-folyó vidékének mérsékelt égövi gabonatermesztése és a Kék-folyó környékén kialakuló árasztásos rizstermelés természetlagai egyaránt meghaladták a mezőgazdasági peremvidékek jóval szerényebb lehetőségeit. Kína központi vidékein az intenzív földművelési technikák kibontakozása az éghajlati viszonyok függvényében alakult. A Sárga-folyó és a Jangce mezőgazdasági terményei közötti különbségek

² FitzGerald, Patrick (1989): *Az ősi Kína*. Helikon, Budapest. 21–22.

jelentős mértékben az eltérő földrajzi körülményekkel magyarázhatók. A síkvidéki mezőgazdaság magasan fejlett eljárásai néha kedvezőtlenebb természeti viszonyok között is meghonosodtak. Az árasztásos rizstermelés egyes hegyvidéki területeken is meggyökerezett, ahol a teraszos művelés különféle formái alakultak ki.

Mégis a földrajzi feltételek általában véve behatárolták az élelemtermelés lehetőségeit. A mezőgazdasági peremvidékeken a kedvezőtlen természeti körülmények nem tették lehetővé a magasan fejlett földművelési technikák alkalmazását. A kínai civilizáció északi periferiáin a nomád állattenyésztő életmód vált uralkodóvá. Nyugaton a Tibeti-fennsík előterében a különleges hegyvidéki körülményeknek megfelelő földművelő és állattenyésztő tevékenységek alakultak ki. Végül délen a szubtrópusi és trópusi vidékeken a gumós növények termelésével foglalkozó vándorló földművelés jött létre, amely gyűjtögetéssel és halászattal ötvöződött. A mezőgazdasági peremvidékek közös vonásának tekinthető, hogy a kezdetleges eljárások és technikák csak jóval csekélyebb népesség eltartását biztosították.

A Sárga-folyótól északra a természeti viszonyok egyre kevésbé tették lehetővé a földművelést. A Nagy Falon túl a nomád állattenyésztés vált uralkodóvá. A nomád életmód fontos vonása volt az állati eredetű termékek túlsúlya a táplálkozásban és a ruházkozásban. A nomádok általában nyári és téli legelők között vándoroltak. A sztyeppe népek földműveléssel is foglalkoztak. Általában búzát, árpat és kölest termesztettek, de a földművelő tevékenységek súlya jelentősen háttérbe szorult az állattenyésztéshez képest. Emellett a sztyeppövezet nomádjai fontos közvetítő szerepet játszottak a nyugat-ázsiai magaskultúrák, a szibériai népek, valamint Kína között. A nomád állattenyésztés és a korlátozott földművelés szimbiózisa nemcsak a távolabbi sztyeppét, hanem az észak-kínai területeket is jellemezte.

Más módon kapcsolódtak össze a növénytermesztő és az állattenyésztő tevékenységek a Tibeti-fennsík előterében. Maga a Himalája és a Tibeti-fennsík mintegy négy milliárd négyzetkilométernyi térség, ahol a zord természeti körülmények miatt rendkívül alacsony volt a népsűrűség. A modern korban is alig három-négy millió ember lakott e hatalmas kiterjedésű területen. A Tibeti-fennsík bizonyos részein a belső-ázsiai nomád életmódhoz hasonló állattenyésztés vált uralkodóvá, ami zordabb körülmények között hegyvidéki pásztorkodássá alakult át. Ennek fontos vonása volt, hogy az állatokat télen fedett karámokban tartották. A hegyvidéki népek azonban nemcsak állattenyésztést, hanem földművelést is folytattak. Elsősorban igénytelenebb árpa, köles és hajdina fajtákat termesztettek. Egyes területeken a földművelő és állattenyésztő tevékenységek összekapcsolódtak, máshol a földművelők falvai és a nomád csoportok élesen elváltak egymástól. A harcias hegyvidéki törzsek gyakran igyekeztek szűkös megélhetési forrásaikat zsákmányolással kiegészíteni, s rátörtek a síkvidék földművelőire, illetve fosztogatták a kereskedőket.

Délkelet-Ázsia tengerpartjától a Jangcéig kezdetleges földművelő kultúrák jöttek létre. Ezek a népcsoportok általában égetésses-irtásos földművelést folytattak, ami bizonyos mértékű vándorlással járt együtt. Az égetéssel kialakított termőterület néhány év alatt elvesztette termőképességét, így újabb földeket kellett megtisztítani a sűrű dzsungeltől. A trópusi földművelő kultúrák az eke helyett inkább az egyszerű ásóbotot alkalmazták, illetve a gabonafélék helyett gumós növények termesztése – például

jamgyökér – vált jellemzővé. Később a „száraz” rizstermelés is elterjedt, de ez sohasem érte el az árasztásos módszerek termésátlagait. A trópusi földművelést a gyűjtögetés és a halászat változatos formái egészítették ki, amelyeknek nagy szerepe volt a megélhetés feltételeinek megteremtésében. Ezek a kezdetleges dél-kínai földművelő kultúrák a történelem során általában visszaszorultak a Jangce vidékén elterjedő fejlett árasztásos rizstermelő módszerekkel szemben. A Kék-folyó körül kibontakozó mezőgazdasági vívmányok ugyanakkor sohasem voltak képesek a délkelet-ázsiai trópusi erdők meghódítására, s az árasztásos rizstermelés Indokína és Hátsó-India területein először csak foltokban terjedt el.

Népesedés, technikai fejlődés és térbeli folyamatok

A kínai civilizáció története során a magasan fejlett mezőgazdasági eljárások a központi vidékekről a ritkán lakott perifériák felé terjedtek el. Ezek a folyamatok általában akkor kaptak nagyobb lendületet, amikor a centrumban is felgyorsult a népesség gyarapodása és a technika fejlődése. Kína történetében három nagy növekedési hullámot tudunk elkülöníteni. Az első ilyen korszak az időszámítás kezdete körül feltételezhető. A kínai állam Kr.e. 3–2. században végbemenő egyesítése, valamint a Han-dinasztia alatt a Kr.e. 2. századtól a Kr.u. 2. századig jelentős technikai újításokra került sor a mezőgazdaság és a fémipar területén. A Kr.e. 3–2. évezredig visszanyúló korai kínai civilizáció lakosságát néhány millió főre becsülik, de a Kr.u. 2. században megtartott népszámlálás már mintegy hatvanmillió lakosra utal. A mezőgazdasági eljárások és technikai ismeretek következő hulláma a Kr.u. 1. évezred végén bontakozott ki. Az árasztásos rizstermelés, a papírpénz, a nyomtatás és a nagy tengeri hajók megjelenése lendületet adott a gazdaság és a népesség növekedésének. Az ezredforduló utáni évszázadokban Kína lakossága már elérte a százmillió főt. A Kr.u. 13. század elején a mongol hódítás előestéjén a Sung-kor Kínája a világ legfejlettebb civilizációja volt. A népességnövekedés harmadik nagy korszaka a Kr.u. 16–18. században zajlott. A mandzsu dinasztia első századaiban további technológiai vívmányok terjedtek el, és hatalmas belső vándorlás indult meg Kína ritkábban lakott szárazföldi vidékei felé. A Kr.u. 18. században bontakozott ki a kínai népességyarapodás európai növekedési ütemet meghaladó felgyorsulása, amely kontinensünk népességéhez viszonyítva máig hatóan a kínai civilizáció javára módosította a demográfiai arányokat. A modern kori népmozgások jelenkorunkban is befolyásolják a kelet-ázsiai térség nyelvi és népesedési viszonyait.

Bibliográfia

- Andersson, Johan Gunner (1973): *Children of the Yellow Earth*. Cambridge Mass. MIT Press.
- Balázs, Etienne (1964): *Chinese Civilization and Bureaucracy*. Yale University Press, New Haven.
- Braudel, Fernand (1985): *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. 15–18. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és a lehetetlen*. Gondolat, Budapest.

- Chao Kang (1986): *Man and Land in Chinese History, an Economic Analysis*. Stanford University Press, Stanford, California.
- Cressey, George, B. (1963): *Asia's Lands and Peoples: a Geography of One-Third of the Earth and Two-Thirds of its People*. McGraw-Hill, New York.
- Eberhard, Wolfram (1950): *A History of China*. University of California Press, Berkeley, California.
- Ecsedy Ildikó (1979): *Nomádok és kereskedők Kína határán*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FitzGerald, Patrick (1989): *Az ősi Kína*. Helikon, Budapest.
- FitzGerald, Patrick (1972): *The Southern Expansion of the Chinese People*. Barrie and Jenkins, London.
- Gernet, Jacques (2011): *A kínai civilizáció története*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Keightley, David (1983): *The Origins of Chinese Civilization*. University of California Press, Berkeley.
- Nedham, Joseph (1954): *Science and Civilization in China*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Smith, Christopher, J. (1991): *China: People and Places in the Land of One Billion*. Westview Press, Boulder.